

“אם רק היה חוזר האור”

שי רודין

פסנתר בחורף, אילת שמיר, עם עובד, 2007, 315 עמ'.

החוק, הספרות והתרבות הכתובה נוצר בידי גברים בלבד, ואילו נקודת מבטן של בנות, בתולות, ארוסות, נשים, נבעלות, אמהות, אלמנות, וגרושות, משרתות ומשמשות, עקרות בית, אנוסות ונפגעות גילוי עריות, שבויות ונפגעות אלימות, בורות מוכות ונשלטות, סהרוריות ואחוזות דיבוק, אינה זוכה לשום ביטוי, שכן העולם נתפס ומיוצג מזווית ראייה גברית בלעדית.⁽¹⁾ והנה, למן שנות השמונים של המאה ה־20, הופכת ספרות הנשים הישראלית מספרות שאינה קיימת,

במאמרה מאיר העיניים של רחל אליאור (כיוונים חדשים 17) מצוין, כי מסורת ארוכה של הדרת נשים ושלטון פטריארכלי המגובה בציווים המשמרים את שעבודן של נשים, הובילו לעובדה שבספרייתו של עם ישראל, “בין שירת דבורה לסיפוריה של דבורה בארון, אין בנמצא אף ספר כתוב עברית שנכתב על ידי אישה והפך לנחלת ציבור הקוראים. אולם ספרותי זה בחברה אוריינית שציפתה מכל בניה להיות יודעי קרוא ומנעה מכל בנותיה לקחת חלק במעגלי הלימוד, משמעו שמכלול

שי רודין הוא דוקטורנט בחוג לספרות עברית והשוואתית באוניברסיטת חיפה.

הסופרות הישראליות הבונות יצירה נשית לאחר מאות שנות הדרה, הן אכן תיאורי החוויה הנשית, שהיו נחלתם של בכירי סופרינו. חלקם, ייצגו חוויה זו בהצלחה מרובה – ולדוגמה, **קאטרינה** לאהרן אפלפלד, ו**יקטוריה** לסמי מיכאל ו**בדרך אל החתולים** ליהושע קנז. חלקם האחר, המשיך מסורת של כתיבה על נשים שמהותן היא אריג-סטראוטיפים ותו לא.

לאחר שספרות הנשים המתארת במרכזה את החוויה הנשית מבוססת דיה, פולשות הסופרות הישראליות אל נישה גברית נוספת, והיא כתיבה על דמויות גבריות וייצוגה של החוויה הגברית. הכניסה למתחם הגברי מאפשרת לסופרות להבנות בספריהן דמויות גבריות מסוג חדש, המציגות אפיון מעמיק יותר מאלו שהופיעו בספריהם של סופרים גברים שכביכול מתארים חוויות גבריות ביתר קלות.

כפי שמראה ניצה בן-דב בספרה **והיא תהילתך**, הוריש עגנון לספרות הישראלית את "תסמונת הגבריות המפולשת" – הגבר הסובל מרגישות יתר, שנדחה על ידי נשים ואינו מוצא את מקומו בעולם הגדול בכלל, ובעולם הארוס בפרט. תסמונת זו מופיעה במרבית יצירות הסופרים הישראלים,

לספרות עשירה, נחקרת, אהודה על קהל הקוראים, ובעלת מקום של כבוד בתרבות הישראלית, גם אם עדיין לא קיבלה את הייצוג הראוי לה במסגרת הפרסים הספרותיים, המוענקים ברובם לסופרים.⁽²⁾ כשמדברים על "ספרות נשים" ו"כתיבה נשית",⁽³⁾ מיד ממהרים לעסוק בחוויה הנשית וייצוגה, זו שרק אישה מסוגלת לכתוב עליה, כיוון שרק אישה מסוגלת לתאר לידה, אימהות ונשיות מבעד לעדשה שאינה סטראוטיפית. ההוגה הפמיניסטית הצרפתיה הלן סיקסו, היטיבה להגדיר את מושג "הכתיבה הנשית": "בתקופתנו לא ניתן להגדיר פרקטיקה נשית של כתיבה, ואי אפשריות זו תשתמר משום שלעולם לא נוכל לתאר את הפרקטיקה הזו כ**תיאוריה**, לסגור אותה, לקודד אותה, אך אין פירושו שהיא אינה קיימת."⁽⁴⁾ בכך רומזת סיקסו, על המרחב התודעתי העצום שמקיפה הכתיבה הנשית, שאינה עוסקת רק בתחומים "נשיים" מסורתיים.

נשים כותבות על החוויה הגברית

העיסוק בדמות הנשית ובחוויותיה אכן מאפיין את הסופרות הישראליות משנות החמישים ועד שנות התשעים של המאה ה-20. יריות הפתיחה של

מרבית הסופרות סולדות, ובצדק. בהקשר זה ניתן לציין את הנובלה **מגדלורים של יבשה** ליהודית קציר, והרומנים **הנשים של אבא** לסביון ליברכט, **פרפרים בגשם** למירה מגן, ו**כמיהה** ליהודית רותם. אל שורת הניסיונות לתאר עולם גברי מנקודת ראות נשית ובלתי מגויסת, חובר ספרה החדש של אילת שמיר, **פסנתר בחורף**.

מטרתה של שמיר יומרנית למדי. היא מתארת מרחב סגור בו מצויים שבעה גברים ושתי נשים, בלילה גשום אחד. כל דמות היא סיפור חיים מורכב וכאוב. כל דמות מכילה יסודות המעידים על חוזק לצד יסודות המעידים על חולשה. שמיר אינה נופלת למלכודת הייצוג החד-ממדי. הקורא לומד בהדרגה את הדמויות, על מערך הגורמים המרכיבים אותן, וקשה לו לתייג אותן תחת הגדרות מקובלות של "גיבור" או "אנטי-גיבור". שמיר מתארת גברים שהם, לפני הכל, אנשים. הם לא אבירים, אך לא נרפים כיצחק קומר וחמדת העגנוניים. הם מרירים, אך מלאי הומור. חכמים לעתים, אך יודעים להיות טיפשים. רחומים, אך מפגינים אכזריות. גם הנשים ברומן הן צירוף של חוזק וחולשה, אכפתיות ואדישות, נתינה ואגואיזם. מסרבות להיות מוגדרות, ממחישות כי דמות אנושית מורכבת

המציגים דמויות גבריות פלקטיות הסובלות מיתר סטראוטיפיזציה. הסופרים אשר אימצו את עגנון כאב ספרותי, אימצו ב"תורשה" ספרותית דמות גברית מוגבלת – הן בשכלה והן ביכולותיה הרגשיות.⁽⁵⁾ נוסף על הנאמנות לתיאור העגנוני, מיתוס הצבר כפי שעוצב על ידי החינוך הציוני, עודד כתיבה אודות גברים המציגים גבריות מונוליטית, ומרוחקים ממודל היהודי הגלותי, הנתפס כ"נשי" וכמוקצה.

למתחם זה נכנסות הסופרות הישראליות, שאינן מחויבות לאב ספרותי כלשהו, ושיצירתן אודות גברים היא בבחינת יש-מאין. זאת, משום שאמהותיהן הספרותיות לא כתבו על גברים, להוציא את **אורלנדו** של וירג'יניה וולף, שחתר למודל אנדרוגני יותר מאשר תיאר גבר בשר ודם.

"אביב הסופרות"

את אדמת הספר מתחילות הסופרות לכבוש בהתמדה, תוך הצגת ניסיונות מגוונים להבניית דמות גברית פנורמית, בעלת עולם פנימי המסרבת להיות נאמנה לאתוס הצבר. זהו "אביב הסופרות" האמיתי, שמוכיח את כישרונן כסופרות ולא כ"סופרות נשים", כינוי ממנו

התעללות גופנית קשה בבר על ידי אברי. אף אחד מאותם גברים לא יגן על לילי המזכירה, בשעה שאברי מחלץ לעיניהם את שדה ומנצל את שכרותה על מנת להדגיש את חוזקו. זוהי שתיקת הגברים המאפשרת למעשים הנתעבים ביותר לעלות אל מעל לפני השטח. שמיר מתכתבת עם "השבוי" של יזהר וחושפת באכזריות בלתי מתפשרת את הנרטיב ההרסני של קבוצת הגברים הישראלית.

גם גוטמן, הבחור המשכיל, ה"תמים", שהתארס עם אישה אמריקאית ומקריין ריחוק מהנעשה, לא ישיכיל להימנע מההתעללות הקבוצתית אלא יחבור אליה, כפי שמספרו של "השבוי" לא מצא את העוז להתנגד לקבוצתו ולשחרר את השבוי. גם אנשי הצווארון הלבן מסוגלים לאלימות, בין אם כחובטים ובין אם כשותקים. אף נגן הפסנתר, גדי הרגיש, המלקק את פצעי עזיבת חברתו ואבהותו הלא ממומשת, אינו מצליח לצאת מתוך עצמו ולהגן על האישה המושפלת המצויה לצדו. אינו מצליח להפיק ולו צליל מחאה אחד כנגד האלימות המתרחשת בבר. ה"אינדיווידואליזם" מצטייר כלא פחות תוקפני מהקבוצתיות והעדירות, ומפלט – אין.

שמיר מדגימה ביצירתה הפוליטית, כי ספרות נשים לא רק שאינה

מסתירות פנימיות יותר מאשר מדעות קדומות.

שתיקת הגברים

ההצלחה של שמיר כפולה. לא רק שהיא מצליחה לבנות עולם גברי מרתק ומותח, היא גם מפגינה מיצג כתיבה מרשים, כאשר היא משנה את משלבי הכתיבה, בהתאם לדמות בה היא ממוקדת. כך היא בונה עולם גברי המשול לקליידוסקופ: התמונות משתנות בהתאם למצב – הרגשי, הקונקרטי, המרחבי. הקורא פוסע לצד טלטלות הנפש של הגברים החושפים סיפורי חיים מורכבים, כואב את כאבו של ראובן גביש בן ה-53, אשר בעולם ההייטקי של היום נחשב ל"חדשות של אתמול", מתעב את אברי גונן ה"כריש", שאכל מנת יתר של אהבה עצמית, המכסה על שנאה לעצמו ולכל סובביו, שנאה שמתחתיה פועמות אכזבה ובדידות ויותר מכל – נמשך אל ג'ו אוחנה המריר, המצחיק, החכם והמוחמץ.

פסנתר בחורף מעצב שבעה גברים, אך לא כדי להראות – הנה הצלחתי לחדור לעולמם של גברים. שמיר מתארת את ההוויה הגברית ההטרסקסואלית במטרה לנפצה. אף אחד מן הגברים לא יקום ויגן על שוטף הכלים הערבי שחווה

יהודים, והיהודים מתעללים בו ללא סיבה אידאולוגית כביכול, אך למעשה, ההתעללות נובעת מעמדת השוליים שלו, מפגיעותו. הוא רק זה שאוסף את החרצנים.

בביוגרפיה שכתב ההיסטוריון איאן קרשו על היטלר, **היטלר – היבריס: 1889–1936**, הוא מתאר תהליך הקרוי "לכוון לדעת הפיהרר". תהליך זה מלמד כיצד ממשלה שלמה פועלת באכזריות גם בלי שקיבלה הוראה לכך מן הפיהרר. כל חבר ממשלה מקצין עד כמה שניתן את השנאה והאלימות וכך מתקבלת הממשלה האכזרית בתולדות האנושות – המשמדה אנשים וערכים.⁽⁸⁾ קרשו כותב כי:

בג'ונגל הדרוויניסטי של הרייך השלישי, הדרך לעוצמה ולקידום היתה באמצעות חיזוי "רצון הפיהרר" ובאמצעות נקיטת יוזמה, בלי להמתין להוראות, כדי לקדם את מטרותיו ומשאלותיו המשוערות של היטלר.⁽⁹⁾

פעולתן השגויה של ממשלות וקבוצות רבות, הובילה להתגבשות המונח "חשיבה קבוצתית" (groupthink), אשר נטבע על ידי הפסיכולוג החברתי ג'ניס. המושג מלמד כי קבוצה (בייחוד כאשר משתתפיה הנם בעלי מאפיינים

ספרות "נישה", אלא היא פוליטית ונוקבת יותר ממקבילתה – ספרות הגברים. בכך מובלט הקשר העמוק שלה ליהודית הנדל, שאמנם נמנתה על דור הפלמ"ח, אך לא הפנימה את התמות שאפיינו את סופרי דור זה.⁽⁶⁾ הנדל, בריאיון **לדבר השבוע** משנת 1988, מציינת: "אני כתבתי על האנשים הצדדיים ולא על גיבורי המלחמות. אותי תמיד ריתקו הדברים הצדדיים של החיים והאנשים שחיים בצד."⁽⁷⁾

יצירה נטולת גיבורים

בדומה להנדל, החותרת תחת הסיפור ההגמוני ומתמקדת ב"אחר" ולא בגבר הצבר, כך שמיר, בונה יצירה נטולת גיבורים, תרתי משמע: אין ליצירה גיבור, כיוון שהיא מורכבת משבעה גברים ושתי נשים, כשלאף אחד אין עליונות וסיפוריהם נשזרים זה בזה על ידי המספרת, וכמו כן אין בה הרואיות. האנשים הם אנשים צדדיים, וברגע בו הם יכלו להפוך לבעלי עוצמה והחלטה, ולבעלי הכוח למחות, הם בוחרים להתעלם. איש־איש מתחפר בכאבו הפרטי, ולא יושיע את פאדיל, שוטף הכלים הערבי הסובל מהתעללות כפולה: אחיו מתעללים בו כיוון שהוא עובד אצל

ופלטו ביריקה קלה את חרצני הזיתים אל כף ידם או ישר על הרצפה, וכמעט שהתפתו להתחיל תחרות יריקות, אם רק היה חוזר האור. אבל הוא עדיין לא חזר (עמ' 226).

ובחסות החשכה אובדת גם הבושה. בחסות החשכה, עץ הזית לא יסמל שלום ורגיעה, אלא התפרצות ואימה.

בהגות הפמיניסטית, ניתן מקום מרכזי לתיאור חוויה הנתפסת כגברית מתוך עדשה נשית. העדשה הנשית אינה כפופה לבינאריות שמאפיינת נרטיבים גבריים (מלחמה/עורף, חוץ/פנים, חוזק/חולשה). כפי שניבאה ההוגה הצרפתית הלן סיקסו, שפה בונה מציאות, ועל כן שפה נשית ייחודית שאינה כפופה למבנה המחשבה הגברי, תשנה את האופן בו אנו קולטים את המציאות, תשנה את הסיפור שמסופר ללא הרף.⁽¹¹⁾

פסנתר בחורף הוא חוליה חשובה במהפכה המתהווה אל מול עינינו – מהפכה שבה סופרות לא רק מרשות לעצמן לכתוב על נשים מתוך ראיית עולם פמיניסטית, אלא כותבות גברים, ועושות זאת טוב יותר, יש להודות, ממתחריהן. השפה הייחודית של איילת שמיר מפתיעה בחדותה, בקשיחותה, באי נכונותה להתפשר,

דומים) נוטה לקבל החלטות קיצוניות יותר מאשר אלו שמקבלים יחידים, זאת, בשל תחושת החברים כי הם אינם פגיעים, וכן משום נטיית חברי הקבוצה "לעצום עיניים" ולהתכחש למציאות. "החשיבה הקבוצתית" לא רק שמעודדת קיבעון, אלא גם מהווה קרקע להתנהגויות בלתי מוסריות.⁽¹⁰⁾

זהו הנרטיב הקבוצתי שמעלה **פסנתר בחורף** – קבוצת גברים עירומים מערכים, הזקוקים נואשות לחלש ולמושפל כדי לתדלק את גבריותם הרופסת. הרצון להיות "כמו אברי", או ההתנתקות מה"אחר" בשל ההתעסקות הבלתי פוסקת ב"עצמי", היינו הקבוצתיות המוקצנת והאינדיווידואליות הבדלנית, מובילים לכך שברגע האמת – מורכבותם האישיותית אינה עומדת להם והם הופכים לצללים. הם יכלו, אך הם מחמיצים את הרגע שאפשר להם לחולל שינוי בחייהם. הקבוצתיות מוחקת את כוחו של היחיד להתריע והופכת לקיצוניות מסוכנת שלא ניתן לעוצרה, הופכת אנשים שונים לצל מושחר:

אורחיו כבר התרגלו לחשכה. במיומנות הושיטו את אצבעותיהם אל צלוחית הזיתים ושלו לעצמם זית סורי דפוק, ועוד אחד, ועוד אחד,

וכך מקנה לה את הגדולה שבמעלות הספרות – את היכולת לספר סיפור אחר, שונה מן המקובל, שונה מן הסיפור שמסופר ללא הרף.

הערות:

1. אליאור, 2008: עמ' 157–158.
2. וראו לדוגמה את מחקרה של נוה, העוסק בהדרתן של סופרות מן הקאנון הספרותי הישראלי. נוה, 1999.
3. מושגים אלו אינם מקבילים, כיוון ש"ספרות נשים" היא ספרות הנוצרת על ידי נשים, בעוד "כתיבה נשית" היא פרקטיקה המאפיינת גברים כנשים.
4. סיקסו וקלמנט, 2006 [1975]: עמ' 144.
5. סינדרום זה נידון על ידי בן-דב בהרחבה, בניתוח היצירה "הרופא וגרושתו" לעגנון. וראו: בן-דב, 2006: עמ' 73–91.
6. כפי שממחיש מחקרה של קוש-זהר, 2002.
7. וראו הרחבה בספרה של שירב המתחקה אחר הפואטיקה של הנדל. שירב, 1998: עמ' 48–114.
8. קרשו, 2003 [1988]: עמ' 443–494.
9. שם: 446.
10. להרחבה ראו: Janis, 1981.
11. סיקסו, 2006 [1975].

ביבליוגרפיה

- אליאור, רחל (2008). "שאלות מטרידות בעניין שוויון הנשים". **כיוונים חדשים**, גיליון 17, עמ' 144–163. בן-דב, ניצה (2006). **והיא תהילתך: עיונים ביצירות ש"י עגנון, א"ב יהושע ועמוס עוז**. ירושלים ותל-אביב: הוצאת שוקן.
- סיקסו, הלן (2006) [1975]. "צחוקה של המדוזה". תרגמה: מיכל הראל. ערכו: דינה חרובי וחמוטל צמיר. בתוך: **ללמוד פמיניזם: מקראה – מאמרים ומסמכי יסוד במחשבה פמיניסטית**. ערכו: דלית באום, דלילה אמיר, רוונה ברייר-גראב, יפה ברלוביץ, דבורה גריינמן, שרון הלוי, דינה חרובי, סילביה פוגל-ביז'אוי. הוצאת הקיבוץ המאוחד, סדרת מגדרים. עמ' 134–153.
- סיקסו, הלן וקלמנט, קתרין (2006) [1975]. **זה עתה נולדה**. מצרפתית: הילה קרס. עריכה מדעית: קרולה הילפריך. רסלינג, ליבידו סדרה לתרגום.
- קוש-זהר, טלילה (2002). "היא לא הלכה בשדות: הייצוג הנשי בטקסטים של דור תש"ח", **סדן**, כרך ה', עמ' 304–346.
- קרשו, איאן (2003) [1988]. **היטלר – היבריס: 1889–1936**. עם עובד, ספריית אופקים / האוניברסיטה העברית בירושלים, המכון להיסטוריה גרמנית על שם ר' קבנר.
- נוה, חנה (1999). "לקט, פאה ושיכחה: החיים מחוץ לקאנון". בתוך: **מין, מיגדר, פוליטיקה**. עורכות: דפנה יזרעאלי, אריאלה פרידמן, הנרייט דהאן-כלב, חנה הרצוג, מנאר חסן, חנה נוה וסילביה פוגל-ביז'אוי. קו אדום – הוצאת הקיבוץ המאוחד. עמ' 49–106.
- שירב, פנינה (1998). **כתיבה לא תמה: עמדת שיח וייצוגי נשיות ביצירותיהן של יהודית הנדל, עמליה כהנא-כרמון ורות אלמוג**. הוצאת הקיבוץ המאוחד.
- Janis, Irving L. (1982). *Groupthink: A psychological study of policy decisions and fiascoes*. Boston: Houghton Mifflin Company.

